

УДК 343:349.6(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2025.2.23>

Анастасія Андріївна Тернавська,

кандидат юридичних наук,

Інститут держави і права імені В. М. Корецького

Національної академії наук України (м. Київ),

відділ проблем кримінального права,

кримінології та судоустрою (докторант);

 <https://orcid.org/0000-0003-2624-7645>,

e-mail: ternavskaya_nastya@ukr.net

ЗАХОПЛЕННЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ АТОМНОЇ ЕЛЕКТРОСТАНЦІЇ ЯК ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН ПРОТИ РАДІОЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ: КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МЕХАНІЗМУ ВЧИНЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню механізму індивідуальної злочинної поведінки, що проявилася в захопленні російськими військовослужбовцями Чорнобильської атомної електростанції та окупації прилеглої території. Надано характеристику складного мотиваційного комплексу детермінації цього злочину, в якому поєднуються елементи ідоктринації, прагнення до визнання, а також спонуки забезпечити як соціальну, так і фізичну безпеку, підтвердити належність до соціальної групи. Виявлено й обґрунтовано, що в механізм захоплення станції інтегровані супутні воєнні злочини – завдання шкоди навколишньому природному середовищу через значне підвищення рівня радіації внаслідок пересування техніки агресора, а також жорстоке поводження з цивільними особами, посягання на власність у контексті збройного конфлікту (викрадення, незумовлене військовою необхідністю знищення чи пошкодження майна). Описано та проаналізовано роль криміногенної ситуації і посткримінальної поведінки.

Ключові слова: агресія, контекстуальний елемент, збройний конфлікт, воєнний злочин, радіоекологічна безпека, механізм індивідуальної злочинної поведінки, мотив, рішення, криміногенна ситуація.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Збройна агресія росії проти України поставила нашу державу й увесь світ перед екстраординарними викликами, спектр яких не обмежується сферою конструйованих феноменів, включаючи міжнародний правопорядок, а сягає питань збереження біологічних основ життя на планеті. Захоплення російською армією ядерних об'єктів на території України, серед яких найнебезпечнішою є Чорнобильська атомна електростанція (далі – ЧАЕС), виявило світові раніше небачені за характером цинізму й брутальності прояви воєнної злочинності. Її

обструктивним осердям стало не лише порушення вимог міжнародного гуманітарного права, а й створення серйозних загроз радіоекологічній безпеці. Ігнорувати цю обставину неможливо. Ці акти, зокрема захоплення ЧАЕС, вимагають найглибшого мікрокримінологічного аналізу з метою формування наукового уявлення про їхню етіологію, ключові складові механізму вчинення, вразливі місця, знання про які відкриває можливості для запобігання подібним інцидентам у майбутньому.

Стан дослідження проблеми

Різні аспекти кримінологічного забезпечення протидії радіоекологічній безпеці висвітлювались у працях М. К. Зубанського, М. О. Торбєєва, В. О. Миронової, О. О. Пашенка, В. П. Пилипенка, М. В. Піддубної, Г. С. Поліщука, Т. С. Садової, Ю. А. Турлової та деяких інших дослідників. Однак наявні напрацювання стосуються здебільшого ординарних кримінальних правопорушень та не відображають воєнний контекст їх відтворення. Наукова увага дослідників кримінології війни (І. В. Крицак, Ю. В. Орлов, В. В. Сокурєнко, В. О. Туляков та ін.) й досі не охоплює вельми специфічну проблематику воєнних злочинів проти радіоекологічної безпеки.

Мета і завдання дослідження

Мета статті – надати кримінологічну характеристику особливостей механізму захоплення ЧАЕС як одиничного воєнного злочину проти радіоекологічної безпеки. Для досягнення поставленої мети визначено такі *завдання*: 1) виявити й описати структуру механізму захоплення ЧАЕС; 2) встановити основні етапи розгортання індивідуальної злочинної поведінки зі специфікацією до різних суб'єктів цього злочину; 3) пояснити особливості мотиваційного процесу, стадії ухвалення та реалізації рішення про вчинення злочину, характер посткримінальної активності і значення криміногенної ситуації.

Наукова новизна дослідження

Уперше у кримінологічній науці встановлено та надано опис складного мотиваційного комплексу детермінації акту захоплення ЧАЕС, у якому поєднуються елементи індоктринації, прагнення до визнання, а також спонуки забезпечити як соціальну, так і фізичну безпеку, підтвердити належність до соціальної групи; здійснено кримінологічний аналіз механізму захоплення ЧАЕС російськими військами; виявлено та пояснено роль супутніх злочинів, а також криміногенної ситуації.

Виклад основного матеріалу

Наукове пізнання будь-якого різновиду злочинності не може претендувати на те, щоб вважатися повним без звернення дослідницької уваги на особливості розгортання одиничного акту кримінальної активності відповідного характеру та спрямування. У зв'язку із цим

українська кримінологічна традиція послуговується вченням про механізм індивідуальної злочинної (кримінально протиправної) поведінки¹. Відомості про цей механізм доповнюють інформаційні моделі злочинності, виконуючи як описову, так й орієнтуючу функції, націлюючи дослідника на специфічні і типові криміногенні фактори.

Для цілей дослідження складових криміногенної детермінації категорія «механізм» застосовується для аналізу динамічних, рухомих її елементів, які саме в контактних станах багатосторонніх взаємодій і безперервного діалектичного розгортання в діяльності соціальних акторів формують дисонанс у вихідних засадах, умовах, цілях та засобах її організації й реалізації [1, с. 82; 2, с. 179]. Звідси, власне, і походить розуміння механізму індивідуальної злочинної поведінки як моделі активної взаємодії особистості із зовнішнім середовищем, що реалізується у вчиненні конкретного злочину [3, с. 14; 4, с. 76].

У цьому контексті не можна не погодитися з М. Г. Максименцевим у тому, що механізм індивідуальної злочинної поведінки не є даністю (ми б додали – онтологічною даністю). Він конструюється дослідником через процедури аналізу та синтезу; у своєму вивченні вимагає діалектично диференційованого підходу з адекватним виокремленням складових взаємодії [5, с. 219]. До останніх, як до елементів механізму індивідуальної кримінально протиправної поведінки, зазвичай відносять особистість кримінального правопорушника та умови її формування, мотивацію, конкретну життєву ситуацію (криміногенну ситуацію), ухвалення рішення про вчинення кримінального правопорушення, сам процес його вчинення (акт поведінки), посткримінальну поведінку [6, с. 112–114; 7, с. 254; 8, с. 98]. Цей сформований та апробований вітчизняною кримінологічною наукою набір елементів є виваженим, доволі повним, у зв'язку з чим немає підстав не скористатися ним і з метою дослідження механізму індивідуальної злочинної поведінки в контексті акту захоплення ЧАЕС як воєнного злочину проти радіоекологічної безпеки.

Не зайвим буде нагадати, що захоплення станції в категоріях міжнародного гуманітарного права є нападом на установки, які містять небезпечні сили², що відповідно до ст. 56 Додаткового протоколу (I)

¹ Тут і надалі в цій роботі категорії «механізм злочинної поведінки» та «механізм кримінально протиправної поведінки» використовуватимуться як синонімічні, що зумовлено тотожністю їхнього змісту в контексті дослідження кримінальних правопорушень у сфері радіоекологічної безпеки.

² На території ЧАЕС розташовано об'єкт «Укриття» (інженерно-технічний саркофаг над четвертим енергоблоком, зруйнованим у 1986 р. внаслідок вибуху), а також три зупинені енергоблоки із залишками ядерного палива.

до Женевських конвенцій 1949 р.¹ кваліфікується як грубе порушення законів війни, тобто як військовий злочин, і за міжнародним кримінальним правом, і за національним кримінальним законодавством (ст. 438 Кримінального кодексу України, далі – КК України)². Крім того, враховуючи, що цей акт відбувся в контексті як збройного конфлікту, так і (ширше) агресії з боку російської федерації проти України, аналітично-реконструктивне проникнення в його опозиційно-смыслові поля варто здійснювати, по-перше, саме з перспективи дій агресора, а по-друге, з усвідомленням складноорганізованого групового характеру дій і розшаруванням мотиваційного процесу в різних осередках відтворення кримінальних практик.

Керуючись викладеними методологічними заувагами, спираючись на емпіричні дані, отримані в результаті експертних оцінок, проведеного нами контент-аналізу медіаповідомлень, результатів інтерв'ювання персоналу та інших осіб, які опинилися під контролем російських військовослужбовців на окупованій ЧАЕС і були безпосередніми очевидцями дій і подій, що розгорталися на цьому об'єкті у зв'язку з повномасштабною агресією російської федерації, можна сформулювати таке бачення змісту елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки, виявленої в акті захоплення ЧАЕС.

1. *Актуалізація потреби та формування мотиву на захоплення ЧАЕС.* Із кримінологічної та психологічної доктрин відомо, що будь-який поведінковий акт бере свій початок з актуалізації потреби, яка зрештою оформлюється в мотив. Утім, сама категорія «мотив» і досі залишається дискусійною.

Ю. В. Орлов, досліджуючи природу мотиву злочину, доходить висновку, що станом на сьогодні сформувалося кілька напрямів у розумінні категорії «мотив». Перший напрям представлений у працях таких учених, як О. М. Леонтьєв, С. А. Рубінштейн, Б. С. Волков та ін. Визначення мотиву цими науковцями подається крізь призму усвідомлення наявної потреби (як предметованої потреби). Інша група

Крім того, на території станції розташовані сховища для зберігання відпрацьованого ядерного палива, підтримання безпечного функціонування яких вимагає дотримання технологічної дисципліни, забезпечення безперебійного електроживлення для роботи систем охолодження тощо.

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 15.04.2025).

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.04.2025).

дослідників розкриває зміст мотиву через характеристику потреб, інстинктів, потягів (Р. Ардрі, К. Лоренц, А. Маслоу, Д. Морріс, З. Фрейд та ін.) або ж через опис процесу реагування людини на зовнішні подразники (Л. Берковіц, Р. Берон, Б. Скінер та ін.). Б. В. Харазішвілі, В. С. Чубинський та інші науковці при з'ясуванні змісту мотиву акцент роблять на емоційному стані та вольовому компоненті особистості. Мотив, як зазначається, – це емоційний стан особи, який виявляється у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності певної поведінки та бажанням її здійснити [9, с. 117]. А. В. Савченко у своїй відомій праці «Мотив і мотивація злочину» визначає мотив як інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [10, с. 14], чим, власне, не додає ясності в розумінні цієї проблемної категорії.

Не вдаючись, утім, надмірно в дискусію, що виходить за межі безпосереднього предмета цього дослідження, наголосимо, що перспективною та найменш вразливою до критики видається позиція Ю. В. Орлова. Згідно з нею категорія мотиву є штучною, адже не відповідає реальним нервово-психологічним процесам і дублює вже наявні поняття (потреба, воля, мета). Водночас доцільно визнавати наукову релевантність цієї категорії, відводячи їй синтетичну функцію: об'єднуючи потреби, волю та предмети діяльності (мету), мотив характеризує загальну спрямованість поведінки на основі специфічного емоційного, цілеспрямованого стану, зумовленого дією волі [2, с. 180; 9, с. 118–119]. Таким чином, стає очевидним, що мотив дійсно постає як інтегративне утворення (за А. В. Савченком – інтегральний психічний утвір), у якому комбінуються потреба, воля та мета, визначаючи, зрештою, узагальнену характеристику поведінки як симбіозу базової потреби та її спрямованості на зовнішній предмет, здатний задовольнити цю потребу. Отже, кримінальне правопорушення зароджується на етапі обрання відповідного об'єкта зовнішнього світу (як мети), здатного задовольнити потребу, а також конкретних способів і засобів її задоволення.

Утримуючи саме таке бачення мотиву загалом і мотиву кримінального правопорушення зокрема та накладаючи цю аналітичну схему на акт захоплення ЧАЕС, виявляємо декілька мотиваційних пластів, що візуалізуються в контурах агресії як такої та збройного конфлікту, системи збройних атак як реалізації агресивно-експансіоністських планів і ведення бойових дій:

– *мотив підкорення та здобуття визнання через домінування*, що проявляється в діяльності вищого військово-політичного керівництва країни-агресора – президента російської федерації та наближеного до нього за функціоналом пулу посадових осіб вищого рангу (прем'єр-міністра, керівників спеціальних служб, так званого міністерства

оборони тощо). Достеменно невідомо, але можна припустити, що в основі формування й розгортання цього мотиву лежить комплекс як особистісно патогенетичних, так і парадигмально обумовлених чинників. Щодо перших – ідеться безпосередньо про соціопатичну (цілком імовірно й психопатичну), нумінозно претензійну особистість президента росії в. в. путіна.

Спроектвана на інституцію та компенсована за рахунок неї особистісна посередність вказаної особи [11] забезпечує функціональну інтеріоризованість актів держави в особистісні підструктури. Це своєрідний акт гіперкомпенсації, трансформований у дії від імені держави, які, по-перше, набувають яскраво вираженого персоналістського характеру, а по-друге, покриваються ореолом божественного (не без підігравання з боку вищого чиновництва російської православної церкви). Спроба ж винести суто ментальну конструкцію в позаментальну реальність викликає цілком зрозумілий дисонанс із загальноприйнятими конвенціями.

Тому зрозумілими видаються експертні оцінки політичних психологів, згідно з якими путіну виразно притаманне спотворене бачення дійсності, коли у свідомості домінують уявлення, що значно віддалені від навколишньої реальності. Така особа живе вигаданими ідеями, проте не усвідомлює, що вони вигадані. Для неї ці ідеї формують переконливу й несуперечливу логічну систему. Це явище називають параноєю, маяченням, манією. Водночас у путіна воно поєднується з глибокою ідентифікацією – психологічним єднанням з ідеєю «великої росії». Можна припустити, що після важкого дитинства в підлітково-юнацькому віці він обрав саме такий спосіб тарування подальшого життєвого шляху¹.

Проте цілком імовірно, що подібна психологічна етіологія владарювання, злиття персонального та публічного конструктів, поширення меж власної особистості на державні інституції, а отже, й суб'єктивна персоніфікація публічних актів притаманна не лише путіну. Тож агресія постає як особистісне домінування, внаслідок якого, за задумом-відчуттям, має відбутися і самоактуалізація, і, що головне, зовнішнє визнання. Це класичний прояв схеми платонівської мегалотимії.

Згідно з Платоном (діалог «Держава») кожна людська душа має особливу частку – тімос, що «відповідає» за прагнення до визнання. Виходячи із цього, політика ідентичності диференціюється за двома

¹ Найімовірніше особистість і поведінку Путіна можна окреслити терміном соціопатія // Асоціація політичних психологів України : сайт. 11.03.2022. URL: <https://appu.com.ua/interview/naimovirnishe-osobystist-i-povedinka-putina/> (дата звернення: 15.04.2025).

напрямами (технологіями): 1) ідентичність гідності, що ґрунтується на платонівській ізометрії – визнанні на умовах рівності (конструктивний, інституціоналізований вияв тімосу); 2) ресентимент, що ґрунтується на платонівській мегалотимії – прагненні до виключного визнання (фактично – до позитивної дискримінації, що також може бути інституціоналізована) [12, с. 143–144]. Вимога визнання своєї ідентичності, як стверджує Ф. Фукуяма у своїй праці з промовистою назвою «Ідентичність: запит на гідність та політики ресентименту» (2018), є основною концепцією, яка об'єднує багато з того, що відбувається у світовій політиці сьогодні. Загальне визнання, на якому заснована ліберальна демократія, дедалі частіше піддається сумніву через вужчі форми визнання, що впливають з етнічної, релігійної належності тощо. І це загрозлива тенденція [12, с. 143–144; 13, р. 5].

Певна річ, опис мотиву такого стибу відсилає до дослідження мотивації злочину агресії загалом. Вдала спроба здійснити кримінологічно-психоаналітичну картографію цього злочину на тлі феномена сучасного російського фашизму була зроблена спочатку Ю. В. Орловим [14], а згодом – В. В. Сокуреном [15]. У їхніх працях подано ґрунтовний аналіз як внутрішніх, особистісних психологічних спонук, так і колективно-психологічних гонів, узалежнень, устремлінь і фальсифікацій, що у своїй надскладній комбінаториці поєднання викликали до життя злочин агресії проти України. Тож у цій науковій роботі немає потреби детально зупинятися на описі та поясненні глибинних соціально-психологічних причин агресії. Достатньо, вважаємо, лише вказати на історично зумовлений, травматично фальсифікований, ресентиментарний і персоналістсько викривлений характер прагнення агресивної росії до підкорення своїх колишніх метрополій, до яких, на жаль, належить і Україна. Ця мотивація є найглибшою й проявляється як у діяльності вищого військово-політичного керівництва країни-агресора – безпосередньо розшукуваного Міжнародним кримінальним судом за підозрою у вчиненні воєнних злочинів в. в. путіна, так і в діях наближеного до нього кола осіб;

– *мотиви соціальної безпеки та належності*. Охарактеризований вище мотив підкорення та здобуття визнання через домінування формує детерміновану, своєю чергою, індоктринованість злочинців і їхньою зануреністю в певну антигуманну парадигму державного владарювання росії, мотивацію. Утім, як ми вже зазначали і ще раз наголошуємо, це тектонічний рівень мотивації ухвалення головного рішення про вчинення агресії проти України, яке приймається велими вузьким колом осіб. Для його реалізації з об'єктивною необхідністю було залучено сотні тисяч військовослужбовців (і не тільки), а також командирів різного рівня. Саме ці виконавці безпосередньо здійснювали захоплення ЧАЕС (що сталося вже 24 лютого 2022 р.) як

прояв акту агресії на початковому етапі розгортання її повномасштабної фази.

Цілком зрозуміло, що не можна відкидати їхньої індоктринованості. Проте здебільшого, як свідчать дослідження особливостей функціонування тоталітарних суспільств і вертикалей влади (класичний приклад – А. Айхман, тонкий психологічний портрет якого майстерно змальовано Х. Арендт у її всесвітньо відомій праці «Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла» [16]), таким особам не властива ідейна фанатичність. Вони керуються іншими, більш прагматичними мотивами. У категоріях, похідних від моделі базових потреб А. Маслоу, це мотиви соціальної безпеки й належності. Іноді у кримінологічній літературі можна зустріти їх позначення як службістські, конформні тощо. Проте, щоб не нашаровувати зайві семантичні пласти на дискурс цього дослідження, зберігатимемо задану ґносеологічну межу, що спирається на викладене вище розуміння мотиву, який так чи інакше ґрунтується на потребі. При наближеному розгляді той самий службістський мотив виявляє за собою прагнення вислужитися, піднятися кар'єрними сходами, отримати визнання та його соціальні символи – посади, звання, нагороди.

Конформні мотиви детерміновані страхом бути виключеним із соціальної групи. Саме страх штовхає особу до дії за прийнятими в конкретній групі поведінковими зразками. Не важко з'ясувати, що за цією поведінкою приховані потреби та мотиви забезпечення соціальної безпеки, збереження й підтвердження належності до групи. Отже, саме ці мотиви є притаманними для більшості виконавців акту захоплення ЧАЕС;

– *мотиви безпеки* в її фізичному вимірі проявляються у військово-тактичній метриці сприйняття та аналізу ситуації. Йдеться щонайменше про два найбільш значущі аспекти цілепокладання захоплення ЧАЕС. По-перше, за оцінками військових експертів, Чорнобиль розташований на найкоротшому шляху з Білорусі до Києва. Цей напрям був одним із чотирьох, за якими здійснювала наступ російська армія у 2022 р. Отже, контроль над цією територією забезпечував російським військам важливий коридор¹. У цьому контексті ЧАЕС виступає як логістичний хаб для перекидання військ, техніки, озброєння з метою подальшого наступу на столицю України.

По-друге, перевагою цього хабу є те, що він прикритий небезпечним об'єктом, який, якщо й не повністю виключав, то принаймні істотно мінімізував ризики атак з боку Збройних Сил України. У

¹ Навіщо російські війська захопили Чорнобильську АЕС // BBC News Україна : сайт. 25.02.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60524741> (дата звернення: 15.04.2025).

зв'язку із цим ЧАЕС фактично виконувала функцію щита для військ країни-агресора. Захищений логістичний хаб із військово-тактичної точки зору становить цінний об'єкт. Стан захищеності при цьому означає фізичний вимір безпеки – відсутність або мінімальний рівень загроз бути знищеним вогнем супротивника. Саме тому ми визначаємо мотив безпеки як один із тих, що визначально формували внутрішню, суб'єктивну панораму детермінації процесу захоплення ЧАЕС.

Таким чином, маємо констатувати складний мотиваційний комплекс акту захоплення ЧАЕС, у якому поєднуються елементи індоктринації, прагнення до визнання, а також спонуки забезпечити як соціальну, так і фізичну безпеку, підтвердити належність до соціальної групи.

2. Етап ухвалення рішення про захоплення ЧАЕС та його реалізація. Цей етап має розгалужену структуру, ускладнену різнопредметною діяльністю, поєднанням бойових і небойових (організаційних, комунікативних, забезпечувальних тощо) заходів. Хронологічно та функціонально в цій структурі можна виокремити шість ключових стадій:

1) перетин державного кордону України та висування комбінованої групи військ (включаючи танки, броньовані машини піхоти, прикриття штурмової авіації тощо) у напрямку ЧАЕС. Під час реалізації цього етапу злочинного захоплення станції, а також протягом всього періоду її окупації, відходу з неї фіксується вчинення супутнього продовжуваного воєнного злочину проти радіоекологічної безпеки, що полягав у самому факті протиправного впливу на навколишнє середовища внаслідок пересування важкої техніки зоною відчуження.

Так, за даними моніторингу, поблизу захопленої російськими військами ЧАЕС вже наприкінці 24 лютого 2022 р. було зафіксовано значний стрибок рівня радіації. Він збільшився приблизно в 20 разів. Підвищення відбулося через те, що важка військова техніка розворушила забруднений ґрунт у зоні відчуження; відбулося підняття в повітря забрудненого радіоактивного пилу. Найбільший сплеск був зафіксований поблизу об'єкта «Укриття» четвертого енергоблоку: при звичайній для цієї місцевості норми у 3 мікроЗв/год. о 21 год. 00 хв. там було зафіксовано рівень у 65 мікроЗв/год. Загалом сплеск радіації фіксувався маршрутами руху російських військових у зону, навколо реактора та із зони ЧАЕС [17]. Підвищення рівня радіації зафіксовано вперше після аварії на ЧАЕС 1986 р.¹

¹ У Чорнобильській зоні – найвищий після аварії 1986 року рівень радіації // Укрінформ : сайт. 25.02.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3412605-u-cornobilskij-zoni-najvisij-pisla-avarii-1986-roku-riven-radiacii.html> (дата звернення: 15.04.2025).

Із цього приводу зауважимо, що внаслідок екстраординарності ситуації, що склалася в зоні відчуження, цілком закономірно видається прогалина в міжнародній конвенційній базі з питань унормування дій на радіоактивно забрудненій території в контексті збройного конфлікту. І може здатися, що ця обставина унеможливає кваліфікацію самого заходу збройних сил російської федерації на вказану територію (а не тільки атаки на ЧАЕС) як воєнного злочину. Утім, вважаємо, що в цьому разі при кваліфікації зазначених дій за ч. 1 ст. 438 КК України (за ознакою «іншого порушення звичаїв війни») можемо послатися на норму 44 Звичаєвого міжнародного гуманітарного права: «Під час використання тих чи інших методів та засобів ведення воєнних дій слід брати до уваги вимоги захисту та збереження навколишнього природного середовища. Під час проведення воєнних операцій слід вживати всіх практично можливих запобіжних заходів для уникнення та в будь-якому разі мінімізації випадкової шкоди навколишньому природному середовищу»¹. Порушення цієї норми полягало в тому, що при плануванні та реалізації воєнної операції в зоні відчуження російські військовослужбовці проігнорували вимогу захисту навколишнього природного середовища, шкода якому була завдана через значне підвищення рівня радіації внаслідок пересування техніки агресора. Таким чином, ці дії мають віднайти самостійну кримінально-правову оцінку й реагування;

2) оточення, розстановка сил та засобів на вогневих позиціях, підготовка до ймовірного штурму;

3) проникнення сил ворога на територію ЧАЕС через контрольно-пропускний пункт «Семиходи». Близько 15 год. 30 хв. 24 лютого 2022 р. на територію станції зайшли приблизно 200 спецназівців росгвардії, які відчинили ворота для техніки. Протягом наступних 10–15 хвилин на територію станції проникає ще декілька сотень військовослужбовців держави-агресора. Вони націлили зброю на склади з радіаційними відходами [18];

4) формування та висунення переговорної групи російських військовослужбовців до військовослужбовців Національної гвардії України, які забезпечували охорону території ЧАЕС, супроводжувалося пред'явленням ультимативної вимоги не чинити опір² і скласти

¹ Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. *Український часопис міжнародного права*. 2006. № 2. С. 7–16. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/external/doc/en/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf (дата звернення: 19.04.2025).

² На підставі відкритих джерел установити достеменну інформацію про те, чи мав місце збройний опір окупаційним військам у Чорнобильській зоні відчуження, безпосередньо на ЧАЕС чи ні не видається можливим. Медійні

зброю. Вимога супроводжувалася погрозою застосування всіх наявних в агресора видів озброєння на території станції для придушення можливого опору та була підкріплена очевидними доказами несумірності сил і засобів оборони й нападу. Тобто офіцери армії країни-агресора були готові до безпосереднього застосування зброї, зокрема артилерійських систем і танків, на території атомної станції, що створювало очевидні ризики пошкодження споруд, які містили джерела іонізуючого випромінювання. І хоча ця погроза вмонтована в загальний механізм одиничного воєнного злочину – атаки на ЧАЕС, вважаємо, що її юридична фіксація має суттєве значення для індивідуалізації кримінальної відповідальності російських командирів. Відповідні дії мають неодмінно бути включені до обсягу обвинувачення;

5) проникнення до будівель і приміщень, взяття загальної території ЧАЕС під контроль, виставлення постів, груп спостереження, облаштування контрольно-пропускного пункту;

6) роззброєння та взяття в полон 169 військовослужбовців Національної гвардії України, які забезпечували охорону ЧАЕС, їх переміщення до підвальних приміщень і приставлення охорони для контрольованого утримання як військовополонених. Окрім того, було вчинено самостійний воєнний злочин – незаконне позбавлення волі (примусове утримання на території ЧАЕС, заборона її залишати) цивільних осіб, а саме: розрахунку пожежної частини Державної служби України з надзвичайних ситуацій, операторів, інженерів станції, які вранці 24 лютого 2022 р. мали змінитися з добової робочої зміни, а також медперсоналу пункту охорони здоров'я Славутинської лікарні [18]. Відповідно до ч. 1 ст. 12 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р. медичні формування в будь-який час користуються повагою й захистом і не можуть бути об'єктом нападу¹. Згідно з ч. 2 ст. 51 цього ж документа цивільне населення як таке, а також окремі цивільні особи не повинні бути об'єктом нападів. Таким чином, у діях військовослужбовців росії вбачаються ознаки ще одного супутнього воєнного злочину – жорстокого поводження з цивільними особами (ч. 1 ст. 438 КК України), вчинення якого вмонтоване в механізм основного – захоплення ЧАЕС.

Окрім того, перебування на території ЧАЕС аж до відступу російських військ 31 березня 2022 р. супроводжувалося вчиненням низки

повідомлення є суперечливими: різні джерела оперують відомостями протилежного характеру. У зв'язку з цим свідомо виносимо цю обставину «за дужки» нашого дослідження.

¹ Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12.08.1949 р., що стосується захисту жертв збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199 (дата звернення: 15.04.2025).

інших супутніх воєнних злочинів, спрямованих переважно на власність: було знищено й пошкоджено майно різних категорій, розграбовано чорнобильські майстерні, лабораторії та офіси, викрадено комп'ютерну техніку, транспортні засоби тощо. Розмір матеріальних збитків, завданих станції, перевищує 1,6 млрд грн [19].

3. *Посткримінальна поведінка* була поєднана з відступом російських військ з території Київської області. Виведення військ із ЧАЕС супроводжувався: а) переміщенням 169 українських військовополонених нацгвардійців на територію росії; б) вивезенням та збутом майна, яке було викрадено на ЧАЕС за час окупації. Зокрема, за межі зони відчуження були вивезення джерела іонізуючого випромінювання.

За даними Державного агентства України з управління зоною відчуження, під час окупації ЧАЕС силами ворога відбулося несанкціоноване проникнення до сховища джерел іонізуючого випромінювання Державного спеціалізованого підприємства «Екоцентр», у якому зберігалися зразкові радіоактивні розчини та калібрувальні джерела. Окупантами викрадено та пошкоджено 133 джерела сумарною активністю порядку 7 млн. бекерелів. Це можна порівняти із 700 кг радіоактивних відходів із наявністю бета- та гамма-випромінювання. Так само з лабораторій Інституту проблем безпеки ЧАЕС було викрадено джерела іонізуючого випромінювання та зразки паливовмісних матеріалів з об'єкта «Укриття»¹. Такі дії, з огляду на контекст їх вчинення (збройний конфлікт), не можуть бути кваліфіковані за статтями КК України, які містять ознаки ординарних складів кримінальних правопорушень (зокрема, статтями 265, 267-1 КК України). Ці дії містять ознаки складу воєнного злочину. Водночас слід визнати, що диспозиція ч. 1 ст. 438 КК України не містить нормативного опису відповідної категорії діянь. Так само не існує спеціальної норми й на рівні конвенційної бази. Єдина норма, під дію якої потрапляє викрадення джерел іонізуючого випромінювання з подальшим вивезенням їх за межі зони відчуження, – це загальна норма, закріплена в ч. 2 ст. 33 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р.: «Пограбування забороняються»². У поєднанні з іншими суміжними положеннями звичаєвого та конвенційного міжнародного гуманітарного права ця норма

¹ Продовжуємо інформувати про ядерний тероризм та наслідки перебування російських окупантів у Чорнобильській зоні // Facebook : сайт. 09.04.2022. URL: <https://www.facebook.com/dazv.gov.ua/posts/продовжуємо-інформувати-про-ядерний-тероризм-та-наслідки-перебування-російських-/351817566984231/> (дата звернення: 10.04.2025).

² Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни : від 12.08.1949 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 15.04.2025).

встановлює загальну заборону на заволодіння представниками су-противної сторони будь-яким майном, якщо це не здійснюється у військових цілях або з метою виконання правових обов'язків держави-окупанта перед місцевим населенням на окупованих територіях. Зрозуміло, що радіоактивні матеріали є майном з особливим правовим режимом обігу як джерела підвищеної небезпеки. Однак відсутність інших спеціальних норм змушує здійснювати кримінально-правову кваліфікацію таких діянь за загальною нормою. У категоріях диспозиції ч. 1 ст. 438 КК України – як «інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України»¹.

Загалом таку ситуацію не можна вважати задовільною. Виявлена прогалина у кримінально-правовому захисті радіоекологічної безпеки від специфічних проявів воєнних злочинів має бути усунена. Оптимальним, на нашу думку, способом досягнення цієї цілі є розроблення та прийняття спеціальної конвенції про ядерну безпеку під час війни саме як частини договірної бази міжнародного гуманітарного права. Чинні конвенції про ядерну безпеку та про фізичний захист ядерного матеріалу не поширюють свою дію на ситуації поводження з радіоактивними матеріалами в контексті збройного конфлікту. Тому необхідна окрема конвенція, основною ідеєю якої було би створення всеохоплюючих гарантій безпеки при поводженні з радіоактивними матеріалами, ядерними установками, атомними станціями тощо, а також абсолютна заборона на використання (зокрема, для військових цілей) радіоактивно забруднених територій, викрадення, переміщення, транспортування джерел іонізуючого випромінювання для будь-яких інших цілей, окрім запобігання ядерним інцидентам, забезпечення радіоекологічної безпеки. Однак, усвідомлюючи інертність механізмів міжнародної правотворчості, вже зараз варто на рівні національного кримінального законодавства доповнити ч. 1 ст. 438 КК України описом ознак такого суспільно небезпечного діяння: «Не пов'язане з відсічню збройної агресії переміщення військової техніки, озброєння через радіоактивно забруднені території, а також викрадення радіоактивних матеріалів, переміщення чи транспортування джерел іонізуючого випромінювання в будь-яких інших цілях, окрім запобігання ядерним інцидентам, забезпечення радіоекологічної безпеки».

4. *Криміногенна ситуація* відіграла істотну роль у механізмі захоплення ЧАЕС. Нині ж немає жодних сумнівів у тому, що російська

¹ Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 15.04.2025).

армія скористалась несприятливою, криміногенною ситуацією обмежених можливостей українських сил оборони щодо захисту ЧАЕС. За отриманими нами експертними оцінками, порівняно значна частина сил і засобів із зовнішнього контуру захисту зони відчуження була відведена для посилення інших оборонних рубежів, зокрема Києва.

Характер дій військовослужбовців та правомірність їхніх наказів щодо відведення сил із зони відчуження мають бути визначені окремо, з урахуванням конкретної обстановки, що склалася на момент відведення, доцільності відповідних дій і наказів з військового погляду, а також наявності чи відсутності можливостей заздалегідь ужити заходів для зміцнення оборони станції (зокрема, на підставі завчасних розвідданих тощо). Не виключено, що ці обставини можуть стати предметом встановлення та доказування у кримінальному провадженні – чи то за фактом державної зради, чи то за фактом недбалого ставлення до військової служби. Отже, обмежимося лише констатацією їхнього значення як криміногенної ситуації, що, безперечно, сприяла захопленню ЧАЕС. У майбутньому слід ужити необхідних і достатніх заходів – організаційних, інженерно-військових, контррозвідувальних тощо – для запобігання повторній окупації станції.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено й описано складний мотиваційний комплекс, що детермінує акт захоплення ЧАЕС. У цьому комплексі поєднуються елементи індоктринації, прагнення до визнання, а також спонукання забезпечити як соціальну, так і фізичну безпеку, підтвердити належність до соціальної групи. Встановлено та обґрунтовано, що в механізм захоплення ЧАЕС інтегровані супутні воєнні злочини – завдання шкоди навколишньому природному середовищу через значне підвищення рівня радіації внаслідок пересування техніки агресора, а також жорстоке поводження з цивільними особами, посягання на власність у контексті збройного конфлікту (викрадення, незумовлене військовою необхідністю знищення та пошкодження майна). Виявлено прогалини в системі кримінально-правової охорони радіоекологічної безпеки від воєнних злочинів у частині викрадення та вивезення за межі зони відчуження джерел іонізуючого випромінювання. Запропоновано шляхи їх усунення.

Список бібліографічних посилань: 1. Перепелиця Д. І. Призонізація в механізмі криміногенної детермінації: характеристика та протидія : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2014. 214 с. 2. Орлов Ю. В. Дискурсивно-перцептивні механізми детермінації злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 176–186. 3. Литвинов О. М., Щербакова А. К. Механізм індивідуальної злочинної поведінки особи, яка вчиняє бандитизм: характеристика та протидія : монографія.

Харків : Панов, 2015. 236 с. **4.** Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки // Велика українська кримінологічна енциклопедія : у 2 т. / редкол.: В. В. Сокуренько (голова), О. М. Бандурка (співголова) та ін. ; наук. ред. О. М. Литвинов. Харків : Факт, 2021. Т. 2: М–Я. С. 76–80. **5.** Максіменцев М. Г. Протидія злочинності у сфері надкористування : монографія. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 488 с. **6.** Бандурка О. М., Литвинов О. М. Механізм злочинної поведінки. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 3 (14). С. 110–119. **7.** Кримінологія (Загальна частина) : навч. посіб. / І. О. Бандурка, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Орлова ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2025. 616 с. **8.** Кримінологія. Академічний курс / за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Кондор, 2018. 588 с. **9.** Орлов Ю. В. Мотив як ознака суб'єктивної сторони складу злочину: сутність та питання доцільності законодавчого закріплення. *Право і безпека*. 2011. № 4. С. 116–120. **10.** Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с. **11.** Постернак О. Кілька слів про психологічний портрет Путіна // ГЛАВКОМ : сайт. 14.08.2023. URL: <https://glavcom.ua/columns/olegposternak/kilka-sliv-pro-psikholohichnij-portret-putina-948985.html> (дата звернення: 15.04.2025). **12.** Орлов Ю. В. Ресентимент: шлях від жертвовності до злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 140–151. **13.** Fukuyama F. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment. New York : Farrar, Straus and Giroux, 2018. 240 p. **14.** Орлов Ю. В. Картографія російського фашизму: кримінологіко-психоаналітична розмітка. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 68–103. DOI: <https://doi.org/10.32631/vsa.2022.2.07>. **15.** Сокуренько В. Кримінологічні засади протидії воєнно-агресивній злочинності в контексті збройного конфлікту в Україні : монографія. Харків : Право, 2024. 576 с. **16.** Арентс Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / пер. з англ. А. Котенка. Вид. 2-ге, виправ. Київ : Дух і літера, 2021. 376 с. **17.** Gill V. Chernobyl: Why radiation levels spiked at nuclear plant // BBC : сайт. 25.02.2022. URL: <https://www.bbc.com/news/science-environment-60528828> (дата звернення: 15.04.2025). **18.** Тараш Л., Катриченко Т. Як Росія захопила ЧАЕС: реконструкція подій та імена відповідальних // Медійна ініціатива : сайт. 22.11.2023. URL: <https://mipl.org.ua/yak-rosiya-zahopyla-chaes-rekonstrukciya-podij-ta-imena-vidpovidalnyh/> (дата звернення: 15.04.2025). **19.** Лоуренс П. Вкрали все, навіть дозиметри. Як росіяни розрабували Чорнобильську станцію // BBC News Україна : сайт. 04.06.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-61689199> (дата звернення: 15.04.2025).

Надійшла до редколегії 22.04.2025

Прийнята до опублікування 07.06.2025

Ternavska A. A. The Seizure of the Chornobyl Nuclear Power Plant as a War Crime Against Radioecological Security: Criminological Analysis of the Mechanism of Commission

The article is devoted to the study of the mechanism of individual criminal behaviour, which manifested itself in the seizure of the Chornobyl nuclear power plant by Russian military personnel and occupation of the adjacent territory. The characteristic of the complex motivational mechanism of this crime determination is given, which combines elements of indoctrination, the desire for recognition, as well as the desire to ensure both social and physical security, and to confirm membership in a social group. Additional arguments are presented to prove that the key decision to seize the station in the context of Russia's act of aggression against Ukraine was based on the historically determined, traumatically falsified, sentimental and personalist distorted nature of the desire for the conquest of its former metropolises, including Ukraine, by aggressive Russia. This motivation is the deepest and is manifested in the activities of the top military and political leadership of the aggressor country, which is directly wanted by the International Criminal Court on suspicion of war crimes by Vladimir Putin and his circle of associates. Conformist motives are driven by the fear of being excluded from a social group. It is fear that pushes a person to act in accordance with behavioural patterns that are acceptable in a particular group.

It is identified and substantiated that the mechanism of the plant seizure includes related war crimes – causing damage to the environment due to a significant increase in radiation levels as a result of the movement of aggressor equipment, as well as cruel treatment of civilians, encroachment on property in the context of armed conflict (abduction, destruction and damage to property not caused by military necessity). The role of the criminogenic situation and post-criminal behaviour is described and explained.

The gaps in the system of criminal legal protection of radioecological safety from war crimes in terms of theft and export outside the exclusion zone of ionising radiation sources are identified. The ways to eliminate this gap are proposed.

Keywords: aggression, contextual element, armed conflict, war crime, radioecological safety, mechanism of individual criminal behaviour, motive, decision, criminogenic situation.

